

Екатерина Ангелова/ Ekaterina Angelova

**МЕЖДУДЪРЖАВНИ ОТНОШЕНИЯ
НА БЪЛГАРИЯ ПРИ НАСЛЕДНИЦИТЕ
НА ИВАН АСЕН II (1241–1256 г.)**

**Interstate Relations of Bulgaria under
the Successors of Ivan Asen II (1241–1256)**

Abstract: The article aims to briefly examine the interstate relations of the Bulgarian state under the successors of the Bulgarian Tsar Ivan Asen II both with its Balkan neighbours and with the West. It is traced in the paper, whether there were any changes during the reigns of the sons of Ivan Asen in the foreign policy of the Bulgarian state. The period that the article examines briefly and concisely, with the most important moments, is from 1241 to 1256.

Keywords: Second Bulgarian Kingdom, Rome, union, Latin Empire, Empire of Nicaea.

След смъртта на Йоан Асен II на дневен ред идва въпросът кой да го наследи. До 1218 г. царската титла и прерогативите, произтичащи от нея, са в зависимост от патримониалния модел. Така приемствеността върви от брат към брат (в първите три случая, независимо от наличието на мъжки наследници при Асен I), и то без проблеми, и от братовчед към братовчед, този път с употребата на сила. В 1241 г. картината се променя, тъй като обстоятелствата са други. За пръв път в историята на Второто българско царство царското достойнство преминава от баща към син: вместо севастократор Александър за цар на българите е провъзгласен най-големият син на покойния Йоан Асен II. За утвърждаването на този основен „законен“ път към върховната власт е загатнато още в 1218 г. Георги Акрополит съобщава, че Коломан „взе бащината власт, поднови договорите с император Йоан и при това положение владееше мир“¹. Както отбелязва Васил Златарски, Коломан (1241–1246 г.) заема управлението с помощта на регентство, в което влизат патриархът, племенникът на цар Йоан Асен II, севастократор Калоян, син на севастократор Александър, и някои видни боляри, привърженици на цар Коломан². Въпреки това негово предположение в изворите няма данни за състава на регентството. Във външната политика на българската държава не се наблюдават промени. Мирните

отношения с Латинската и Никеиската империя се запазват. Регентството на малолетния български владетел сключва двегодишно примирие с Латинската империя и възобновява съюзния договор с Никея³.

Знае се, че Коломан I е най-големият син на цар Йоан Асен II, роден от втория му брак към 1234 г. Коломан също така е брат на Елена, съпругата на Теодор II Ласкарис⁴. В българската наука има колебание около името на този български цар. П. Ников, позовавайки се на унгарския произход на името, както и на изписването му в писмото на папа Инокентий IV, го превежда като Коломан⁵.

В 1241 г. Коломан I е на седем години. Това, както се вижда, не му попречва да наследи царската власт, но по друг начин стои въпросът за нейното реално упражняване. Наистина, до 1241 г. институцията на регентство е непозната за българската действителност, но наличието на невръстен владетел, чиито права не са оспорвани, налагат нейното функциониране.

Не са много и фактите, свързани с това управление, които са ни познати. Следвайки традицията в междудържавните отношения, след възшествието на малолетния цар българската държава подновява, както вече стана ясно, „договорите с император Йоан Ватаци“⁶, съществували до смъртта на цар Йоан Асен II и, което е не по-малко важно, сключва двугодишно примирие с Латинската империя⁷. Според историка Маджару Алберих е знаел, че смъртта на Йоан Асен II е настъпила през 1241 г. преди 24 юни, празника на св. Йоан Кръстител, когато е договорено двугодишното примирие между Балдуин II, Йоан III Ватаци и Коломан, Йоан Асеновия син. Подновяването на договора с Йоан III Ватаци в началото на управлението на Коломан се споменава и от Георги Акрополит. Следователно не е възможно Йоан Асен II да е починал на 24 юни, както мнозина историци вярват. Тогава владетелят вече е бил мъртъв и синът му го е наследил. Така България си осигурява подкрепата на Никея и Латинската империя.

Както вече стана ясно, Коломан е син на императрица Анна Мария и, следователно, племенник на унгарския крал Бела IV. Той е роден през 1234 г. (според Георги Акрополит обаче Коломан е на 12 години през 1234 г.). Филип Мускес съобщава за смъртта на Йоан Асен II след избора на папа Селестин IV – събитие, случило се на 25 октомври 1241 г. Не се знае колко време е изминало между смъртта на императора и момента, когато във Фландрия пристигнали новини за това, нито може да се установи последователността на събитията с някаква степен на сигурност. Няма причина обаче да се оспорва датировката, дадена в хрониката на Алберих, която поставя смъртта на Йоан Асен II през май или юни 1241 г., след превземането на Унгария от монголите⁸.

Както отбелязва Дж. Файн, в началото на 1240 г. български пратеник е добре приет в Унгария, след което отношенията между двете държави изглежда се подобряват. През 1241 г., още преди смъртта на Йоан Асен татарите завладяват Южна Русия и нахлуват в Унгария. През март 1242 г. армията на Кадан (един от синовете на великия хан Ногай) заминава за Далмация в пре-

следване на крал Бела IV. Унгарският крал се спасява, но монголската армия опустошава Хърватия, Босна и Сърбия и след това навлиза в България.

Информацията за кампанията, макар и оскъдна, произлиза от два независими източника – Роджерий и Тома от Сплит. И двамата споменават, че армията на Кадан е влязла в България от Сърбия, като Тома Сплитски посочва, че Бату и Кадан са обединили своите сили в България. Една бележка на гръцки в полетата на ръкопис, който сега е във Ватикана (ръкописът съдържа произведенията на св. Василий Велики) уточнява, че книгата е закупена от известният Теодор Граматик след нахлуването на татарите в България през 6751 г. (1242/1243 г.), по време на управлението на Коломан Асен. Не е възможно започването на нашествието да се датира с по-голяма точност, защото не се знае колко дълго след инвазията е била закупена въпросната книга. Атаката срещу България се споменава и в историята на Фазлала Рашид ад-Дин, който е написал официалната версия на историята на монголските военни кампании. След завръщането си от Далмация Кадан „завладява влашките градове Тирнин (Qrqin) и Кила (Qilah) след големи битки“. Аурел Декей, който за първи път отбелязва този пасаж, смята, че въпросните градове са във Влахия („улак“ е арабската и персийската форма на името „влах“, взета от куманите) и са Търново и Килия. Но персийският учен пише за тежките битки, които монголите трябвало да водят, за да завладеят двата града, което навежда на мисълта, че те са били подложени на обсада (има документирани случаи, че монголите са използвали бойни машини за разрушаване на крепостни стени). Струва си да се спомене също, че този автор от далечна страна е знаел, че държавата е била създадена от власите, въпреки че по това време те вече не били на власт⁹.

В хрониката на християнския сирийски учен Григорий Абул Фарадж, известен също като Бар-Хебрай, се съобщава, че монголите се опитвали да нападнат и Латинската империя, въпреки че разказът е погрешно датиран за 1232 г.: „И ханът продължаваше да се разраства силно. И се подготви да атакува Константинопол от земята на българите. И царете на франките чуха за това, събраха се и срещнаха Бату в битка, разбиха го и го накараха да избяга“. След завръщането си от „Гърция“ армиите на Бату и Кадан още веднъж ограбили България.

Археологическите проучвания и проучването на монетни съкровища показват ясно следи от разрушение, причинено от нападението през 1242 г. в цитаделите на Търново, Дристра, Преслав, Шумен, Варна, Червен, Ловеч, Свищов и няколко други. Въз основа на такава информация се стига до извода, че атаката е дошла от Сърбия и се е развила в две посоки, а именно по долината на река Искър и от Ловеч до Търново. Оттам монголите се разпръсват във всички посоки, включително по морския бряг¹⁰. Както съобщава Рубрук и според сведенията от няколко унгарски грамоти, и при Михайл II Асен (1246–1256 г.) българите продължавали да страдат от „робията на татарите“¹¹.

Непосредствено след татарското нашествие в Югоизточна Европа и Унгария през 1241–1242 г. защитата на Северинската област, погранична тери-

тория на Унгарското кралство с България, е поверена на ордена на хоспиталиерите. Вероятно те са изиграли важна роля в българо-унгарските военни стълкновения, поради което през 1247 г. и 1254 г., с разрешението на римския папа Инокентий IV, получават важни привилегии с дарствени грамоти от унгарския крал. През 1241–1242 г. един значителен отряд йоанити е разположен на източната граница на Унгарското кралство и една от задачите му е и защита от България. Броят на изповядващите католицизма в България през разглежданият период се увеличава както за сметка на продължително пребиваващите в страната търговци от италианските градове-републики и Дубровник, така и чрез приобщаването на сравнително малка част от българското население в резултат на проповедническата дейност на католическото духовенство. През този период се наблюдава голяма активност на дейността на отделни католически ордени в България и най-вече на францисканците, за които има запазени повече сведения. По-малко на брой са сведенията за дейността на доминиканците¹².

България, която трябва да плаща данък на Златната орда, се сблъсква и с дълбока промяна в баланса на силите на Балканския полуостров. През есента на 1242 г. Никейската империя покорява малката „империя“ на Солун, управлявана от Йоан, син на Теодор Ангел Комнин Дука (след капитулацията на града той се отказва от имперските знаци, получавайки титлата „деспот“ от Йоан III Ватаци). Унгария, от друга страна, макар и сериозно засегната от монголското нашествие, се намесва в българската политика, като се възползва от неопитността и младостта на българския владетел. Това е в съответствие с настояването на папа Инокентий IV да върне България под властта на Римската църква. Писмото на папата до Коломан от 21 март 1245 г. е призив за възстановяване на унията и покана за участие на български пратеници в работата на Първия Лионски събор.

Според Б. Н. Флоря информацията за предстоящо обединение между Римската и Никейската църкви е дошла от Галицко-Волинското княжество през Унгария. Съпругата на унгарския крал Бела IV е дъщеря на никейския император Теодор I Ласкарис. В средата на 40-те години на XIII в. съпругата на унгарския крал Бела IV изиграва значителна роля за установяване на контакти между папата и българския цар Коломан I Асен (1241–1246 г.). Вероятно, според Флоря, с нейното посредничество през 1245 г. до България е предадено посланието от папата, в което той изразява готовността си да свика Вселенски събор с участието на гръцкото и българското духовенство за разрешаване на всички спорни въпроси. На събора в Лион присъства и Николай, папски легат в империята на Константинопол, който там прави трогателно изявление за мизерията на църквата в Константинопол. От смъртта на Николай в края на 1251 г. до 15 февруари 1253 г. тронът на Латинския патриарх остава вакантен. На тази дата Инокентий IV назначава, доколкото може да се каже без никакви предишни избори, новия титуляр – неговия собствен капелан Панталеоне Джустиниани, от изтъкнато венецианско благородно семейство, син на Фи-

лип, владетел на Кеос и Серифос. Назначаването на Панталеоне е направено по конкретната препоръка на „Дожите и Народа“ на Венеция. „Надяваме се и вярваме – пише Инокентий, – че църквата в Константинопол ще постигне големи печалби чрез вашата индустрия и под опеката на венецианците“. Така папата признава венецианците за единствената сила, която може да спаси Империята от разруха¹³.

Както вече стана ясно, в писмото от 21 март 1245 г. папата желае Коломан да се откаже от разкола и го кани да изпрати делегати за съвета, който трябва да се състои в Лион. Папата отправя писмото си до славния Коломан, царуващ в България (*Illustri Colomanno in Bulgaria imperanti*), но е ясно, че неговото послание е адресирано до онези български благородници, които са обградили Коломан и които, може би, са склонни да възобновят политиката на добри отношения с папството и с Унгария. Изглежда, че Инокентий IV е разчитал България да се върне в лоното на Католическата църква и да обедини католическите държави, които са застрашени от монголите (съборът от 28 юни – 17 юли 1245 г. е свикан именно с цел организиране на защитата на християнска Европа). На събора папата обявява, че е огорчен от схизмата на Византийската църква, което показва, че опитите за единение на двете църкви не дават резултат. Докато Унгария продължава да държи Севарински Банат, границата между България и Унгария е същата, както по времето на управлението на Йоан Асен II¹⁴. Може да се предположи, че папата е очаквал подкрепа от Коломан и възвръщането му в лоното на Римската църква, тъй като неговата майка е унгарка, а и малолетният владетел е роден, когато унията още е в сила в България. Отделно името Коломан (на латински *Colomannus*) е име на почитан от католиците светец – *Colmanno di Stockerau*.

На 25 март 1245 г. освен на Коломан Инокентий IV изпраща подобно писмо и до всички патриарси, архиепископи и епископи в земите на българите, власите, хазарите, славяните, сърбите и на други християни в Изтока. Освен земите на българите миноритите посещават и земите на гърците, куманите, етиопците, сирийците, юдеите, аланите и други племена. Според Ани Данчева-Василева папските аспирации относно привличането на България остават без резултат, тъй като на Лионския събор (28 юни – 17 юли 1245 г.), където се разглежда въпросът за схизмата на българската и гръцката църква и са осъдени ересите на патарени, богомили и други, отсъстват представители на България. Кореспонденцията на папата има за резултат стабилизирането на установеното още през 1241 г. сближение между атинската държава и българския владетел в политическата сфера, но не и промяна на църковно-каноническата ориентация на България. Независимо от неуспеха по отношение на българската държава, папа Инокентий IV проявява покровителствено отношение спрямо българите и другите народи на Изтока. С писмо от 1 октомври 1246 г. до католическия патриарх на Ерусалим Роберт (1240–1254 г.) той приканва към освобождаването на християните гърци, българи, рутени и власи, които обикновено са продавани в робство от генуезки, пизански и венециански търговци,

и за привличането им към католицизма. Това показва амбицията на папата на всяка цена да прокарва католическото влияние, макар и между отделни представители на тези народности¹⁵. Ани Данчева-Василева изтъква и тезата, че е вероятно, въпреки че не е документирано в папската кореспонденция, усилената дипломатическа дейност за привличане на българската държава към Рим да е свързана с Латинската империя, тъй като годините на папската кореспонденция съвпадат с пребиваването на Бодуен II в Рим, а папата се стреми да осигури помощ на империята.

На свикания през 1245 г. в Лион вселенски събор, на който присъства и император Бодуен II, е отпусната помощ в полза на Латинската империя. След закриването на събора императорът придружава папата до Клуни и пребивава до края на 1245 г. в двора на френския крал Луи IX¹⁶.

Васил Златарски също отбелязва, че с писмото на папата до цар Коломан от 21 март 1245 г. римският първосвещеник е искал в лицето на българският владетел да намери съюзник на латинският император, който се намирал в даденият момент в критично положение¹⁷. Думите на папата в началото на писмото – „Понеже сме определени да бдим над апостолическия престол, принудени сме да скърбим силно и да сме обезпокоени, като виждаме, че някои членове на тялото са разделени от своята глава и нито скърбят, нито чувстват загуба от раздялата, като че ли са мъртви”¹⁸, навеждат на мисълта, че въпреки татарските нашествия България по това време не е предприемала контакти и инициативи за съюзи, насочени към повторно сближение с Римския престол. Писмото е изпратено по монаси от ордена на миноритите, които Коломан трябва да приеме учтиво и благосклонно, да се отнесе към тях почитателно, да ги изслуша внимателно и да вярва „твърдо, каквото и да решат да ти предложат от наша страна”¹⁹ т.е. от папата (б. а.). Няма данни за последвал отговор от страна на България и какво се е случило след това предложение, но предвид написаното от Инокентий IV, а именно, че монасите щели да предложат на Коломан нещо, може да се предположи, че при връчването на писмото лично, те са предложили някакви условия за връщане на българската държава в лоното на западното християнство.

В. Златарски изказва тезата, че болярите, които управлявали българската държава тогава, са били разделени на две, като едни подкрепяли законния малолетен цар, а други – царицата от Епир, Ирина и нейния син Михайл. Именно затова България не можела дори да мисли за съюз с Рим²⁰. Като добавка към това предположение може да се отбележи, че болярите, които са подкрепяли Ирина и Михайл, със сигурност не са подкрепяли съюз с Католическата църква, тъй като Ирина все пак е гъркиня и истинска православна християнка. От това следва, че е възможно другата групировка, управлявала с невръстния владетел, да е била готова да откликне на желанията на римския папа и дори да е започнала преговори с Инокентий IV, но внезапната му смърт на следната 1246 г. да е осуетила бъдещ съюз с папата.

При похода на император Йоан Ватаци в Тракия през септември – ноември 1246 г. до него достига вестта за смъртта на малолетния български цар и за промяната в правителството на българската държава²¹. Единственият извор в лицето на Акрополит първо споменава за естествена смърт, но след това добавя и разнеслия се слух за отравяне на българския цар, т.е. за преврат²². Тази втора версия за смъртта на Коломан е интересна, но недоказана, а събитията, така, както ги възстановяват някои изследователи, са любопитни, но не намират подкрепа в изворите.

Трябва да се вземат предвид изследванията на И. Лазаров, споменати и от Дж. Файн, които не само опровергават доказателствата, изтъкващи ролята на Ирина като главен виновник за смъртта на Коломан, но също така показват, че тя е пребивавала заедно с брат си в Солун в края на 1246 г. Предполага се, че тя е била заточена извън България в началото на управлението на Коломан. И. Лазаров определя севастократор Петър, зет на Асен, като водещ регент на Михаил. Другият настойник, както предполагат и повечето други автори, е бил патриархът. Трябва да се обърне внимание и на тезата на Иван Лазаров, че бракът между Йоан Асен II и Ирина не е бил признат за законен от официалната Българска църква²³, като причината за това било нарушението от страна на Йоан Асен II на морални и канонични догми, който „пренебрегва родството си с чичо ѝ, който беше женен за дъщеря му, родена от наложница”. Има и друго, косвено указание, че по времето на Йоан Асен II, скоро след възстановяването на Българската патриаршия на събора в Лампсак през 1235 г., възниква конфликт между светската и духовната власт. В житието на патриарх Йоаким I е записано, че патриархът „тъмницата посещаваше и непрекъснато се молеше всеки час и много осъдени на смърт избави, и мнозина, прибегнали към него, от царският гняв, запази”. Не е ясно от какво е породен този конфликт, както отбелязва И. Лазаров, но е възможно бракът на българския владетел да е предизвикал неприязън между него и патриарха²⁴. Както се знае, Ирина е православна християнка и гъркиня и, ако българският патриарх не е признал последния брак на Йоан Асен II, то евентуалната причина за това може да е бил фактът, че Йоаким I и официалната Българска църква по това време се още са били настроени проуниатски и са признавали за легитимен само предишния брак на българския цар с унгарката.

За периода след 1246 г. има само четири сведения за българската царица Ирина:

1. известие от Георги Акрополит за нейното присъствие в Солун през декември 1246 г.;
2. включване на нейното име в Синодика на цар Борил;
3. монети с изображенията на двама владетели – царица Ирина и цар Михаил);
4. портрети на Михаил Асен и майка му Ирина в църквата „Свети Архангел Михаил“ в град Костур²⁵.

Много автори твърдят, че Ирина е замесена и има пръст в убийството на Коломан I Асен²⁶. Византийският историк Георги Акрополит твърди, че българският цар е починал вследствие „отровно питие, което му приготвили противниците тайно“²⁷, като този извор навежда на предположението, че зад това убийство е стояла царица Ирина, тъй като тя е имала най-голяма полза, а именно синът ѝ да се качи на трона и тя да поеме регентството. Това, разбира се, са само предположения, тъй като гръцкият историк не дава информация кой точно е извършителят на предполагаемото убийство. Може да се предположи, че цар Коломан I Асен всъщност не е бил отровен, а е починал от естествена смърт, тъй като през Средновековието смъртта спхождала често млади мъже и жени²⁸.

Има теза, че още след смъртта на Иван Асен II, Ирина е отстранена от престола и не влизала в състава на регентството на своя син Михаил II Асен (1246–1256 г.)²⁹. Данните, които дава Георги Акрополит, са, че през декември 1246 г. Ирина се намира в Солун, където се застъпва за брат си Димитър да не бъде ослепен от никейския владетел Йоан III Дука Ватаци: „и сестрата на Димитър – Ирина, съпруга на българския цар Асен – застана коленопреклонно, като молеше да не бъде ослепен брат ѝ. Като получи от императора клетвени обещания, че той не ще загуби очите си, тя отиде при брат си и го доведе при императора. Императорът почете Ирина, като отговори на нейното смирение. Щом тя слезе от коня си, и той излезе от своята кола и застана прав до нея“³⁰. Тази информация ни кара да смятаме, че Ирина не е участвала в заговора срещу Коломан и не е виновна за неговата смърт³¹.

Във Византия е има случаи, когато жените на императора играят важна роля в управлението и дори поемат контрол над империята при подходящи обстоятелства. Най-често това става, като императриците поемат властта като регенти на младите си синове, което означава определен период на временно управление докато младият император навърши пълнолетие, обикновено на шестнадесет години³². От това може да се изведе и противоположен извод на казаното по-горе: че царицата майка Ирина е била регент на своя син, тъй като българската държава копира държавното устройство на своята могъща съседка Византия. В Бориловия Синодик има данни, че Ирина е станала монахиня и е приела името Ксения³³, но не може да се каже кога е станало това. Изображения на царица Ирина и сина ѝ Михаил Асен има в църквата „Св. Архангел Михаил“ в град Костур, където Ирина е изобразена в светски дрехи, което говори, че тя не е останала монахиня до последните години от краткия живот на сина си. Досега експертите са датирали тези стенописи някъде между 1246 и 1253 г. въз основа на знака около портретите и политическата история на Костур. Недостатъчната информация за Ирина не позволява категорични твърдения за нейната политическа роля в историята на средновековна България³⁴. Факт е обаче, че Ирина е единствената българска царица от гръцки произход, за която е записана вечна памет в Синодика на цар Борил³⁵. Това ни навежда на заключението, че ако Ирина е участвала в заговор срещу доведения си син

Коломан и е била отстранена от престола, не би била спомената в Синодика и не би следвало да и се отдаде такава голяма почит³⁶.

Синът на Ирина е първият български владетел с титлата *багренороден* — български еквивалент на византийската *порфирогенет*. Титлата се появява в България благодарение на Ирина и Солунския двор, като в случая имала само пропагандна цел, но безспорно е средство за династическа приемственост и легитимизъм³⁷, което идва да покаже, че бракът на Ирина с българския владетел е легитимен и признат от Българската църква. Свидетелство за легитимността на Михаил Асен като български цар е Батошевският надпис, който е запазен частично, но най-важният текст в случая се чете: „... великият цар Михаил Асен, син на великия цар Асен и внук на стария Асен...“³⁸

Чрез брака на Йоан Асен II с Ирина българският цар цели противопоставяне на Никея чрез втория византийски център – Епир. Въпреки това обаче може да се каже, че този брак не носи особена полза на българската държава, тъй като Епир тогава е слаб фактор и не успява да се превърне в бариера пред Никея. Също така множеството бракове имат отрицателен резултат в управлението на цар Йоан Асен II, тъй като те водят до раздори в царската династична линия и до междусобици сред неговите наследници. Същото нещо се наблюдава по-късно при българския владетел Йоан Александър (1331–1371 г.)³⁹.

Както вече стана ясно, Михаил Асен се е родил между 1238 и 1241/42 г. и към края на август – началото на септември 1246 г., когато той е на не повече от осем години, властта над българите преминава към него⁴⁰. Промяната в Търново съвпада по време с похода на никейския владетел Йоан III Дука Ватаци на Балканския полуостров. Когато ромеите преминават Марица, до тях достига новината за събитията в Търново. Случайно или не, това обстоятелство облагодетелства никейците и, без съмнение, Йоан Ватаци се възползва от неочакваната смяна на владетеля в българската столица, още повече, че неговата снаха Елена и синът му Теодор Ласкарис биха могли да предявят своите претенции за търновския престол. Йоан Ватаци завладява Западна и Северна Тракия, Родопската област и част от Македония. Регентството на малолетния български цар сключва мирен договор и признава завоеванията на Никея, като граница между двете държави става река Марица. По силата на договора се оформя четвъртият българо-никейски съюз, които е насочен срещу Латинската империя. Както отбелязва Васил Гюзелев, това личи от сведенията на две приписки на гръцки език, през юли и август 1247 г. войските на българския цар и на император Йоан Ватаци действат съвместно в Източна Тракия, превземат редица крепости (Виза, Цурул и др.) и обсаждат Константинопол⁴¹.

През август 1247 г. започва война между Латинската империя и Никея, като последната е в съюз с България. Йоан III Ватаци превзема Мидия, Деркос и Визие, всички в околностите на Константинопол. Районът, в който се провеждат военните операции, се намира на югозападния бряг на Черно море и вероятно българската войска напредва по крайбрежието от Месемврия до Анхиалос, Созопол и Агатополис, всички пристанища, които продължават да

бъдат държани от България. При създамата се коалиция от православни сили срещу Латинската империя, Унгария се възползва от смъртта на Коломан. В харта, която крал Бела IV дава на хоспиталиерите на 2 юни 1247 г. (потвърдена от папата през 1250 г.) се споменава вероятността от унгарска операция срещу България, Гърция и Кумания, за която рицарите трябва да окажат помощ под формата на една трета от силите си (те трябва да запазят останалите за другите си мисии – отбраната на Северинския Банат и възстановяването на Кумания, завладяна от монголите)⁴². Това предполага, че унгарският крал е планирал нападение над България преди българо-никейския съюз. Папа Иннокентий IV също взема под внимание новата, враждебна политика на Унгария спрямо България, която произлиза от писмото на Бела IV от 11 ноември 1247 г. до папата. В писмото се споменават България и Кумания като страни, които трябва да бъдат върнати от монголите. Предположението, че през 1247 г. е възстановен Белградско-Браничевският регион е неоснователно, тъй като се основава на погрешно тълкуване на източниците. Възможно е обаче Унгария да е нападнала България някъде през 1247 г., тъй като състоянието на война е ясно споменато в писмото на Бела от 11 ноември 1247 г. („*Bulgarorum et Boznensium hereticorum a parte meridiei, contra quos etiam ad presens per nostrum exercitum dimicamur*“)⁴³.

Белградската епископия все така остава на границата между Рим и Изтока след като при цар Коломан I и Михаил II Асен Българската църкви губи контрол върху Белград, който минава последователно в ръцете на унгарците, после в тези на Ростислав Михайлович, а накрая на сърбите. Още през първите месеци на 1254 г. унгарският крал окупира района на Белград – Браничево и го дава на своя зет, херцога на Мачва Ростислав Михайлович. Създаването към ср. на XIII в. на Мачвански Банат, в който влизат Белград и областта му като част от банствата на Унгарското кралство, благоприятства появата на католическа епископия, която обаче не измества православието, така че в края на същото столетие, при крал Стефан Драгутин (1276–1316 г.) има сръбска Белградска (Мачванска) епископия, следвателно тронът на Белград не загубил православния си облик⁴⁴. За Браничево е ясно, че през 1246 г. е завладян от унгарците, после е даден на техния васал Ростислав Михайлович, минава в ръцете на единия му наследник – Бела, от 1273 г. заедно със земите си става част от владенията на Дърман и Куделин, а от 1284 г. е включен в държавата на сръбския крал Стефан Драгутин. Така окончателно Браничево е откъснат от българската държава⁴⁵.

Когато навършва 14 или 15 години, Михайл Асен атакува Сърбия, по това време управлявана от Стефан Урош I (1243–1276 г.), но преди това търси помощ от Дубровник и на 15 юни 1253 г. между Република Дубровник и Царство България е сключен договор за съюз. Договорът се състои от две части – политическа и търговска, като на преден план е изведена политическата част. Във втората, търговската част се споменава и позицията на Дубровнишката църква, преди всичко относно състоянието на нейните епархии: „Ако Бог

помогне на твоето царство да завладее всички крайбрежни градове, Нашата света майка, Църквата, да владее онова, което е владяла по всички градове и по суша – епископии, манастири, църкви, попове, да ги притежава свободно, както е било от стари времена и така, както е записано в старите книги (48–51)⁴⁶. От договора се вижда, че Дубровник по това време се е намирал в зависимост от Венеция, тъй като е споменат венецианският дож. Както е посочено в текста на договора, той се явява продължение на дипломатическите отношения, установени от цар Йоан Асен II с Дубровнишката грамота⁴⁷, но в същото време, за разлика от 1230 г., се очертава реципрочност: появата на български търговци в Дубровник или, по-точно, предвижда се такава възможност, за която не се знае дали се е превърнала в действителност⁴⁸. Договорът, сключен на 15 юни 1253 г., не е проект, чието изпълнение остава за необозримо бъдеще. Още през следващата 1254 г. български войски нахлуват в Сърбия и стигат до Бело поле, по течението на р. Лим, и опожаряват църквата „Св. св. Петър и Павел“ (най-късно юли – началото на август). На 23 август 1254 г. дубровничани сключват споразумение с крал Урош I и от тази дата нататък Дубровник не е участник във военни действия срещу Сърбия. Очевидно българите също прекратяват своята военна кампания, която се изразява в едно нахлуване в сръбските земи. Но дали отношенията между двете страни са били регламентирани с мирен договор, не може да се каже. Факт е, че към края на 1254 г. вниманието на България е изцяло ангажирано с Никея⁴⁹.

След смъртта на император Йоан III Ватаци, от ноември 1254 г. Михаил Асен се възползва от малкия брой византийски сили, останали в западната част на Империята, за да си върне териториите, загубени няколко години по-рано. В края на 1254 г. армията му преминава река Марица и завладява темата на Ахридос в централната част на Родопите. Тази територия се намира в долината на река Арда и включва крепостите на Станимахос, Кричим и Цепина. Българският цар превзема Скопион и редица крепости в околностите на Адрианопол и така управлява територия, почти толкова голяма, колкото тази на баща му, Йоан Асен II. Може да се предположи, че за допълнителна защита българският владетел сключва мир с Унгария. Това е мъдро решение, което отчита крехкото положение на България в район, все още контролиран, макар и от разстояние, от Златната Орда. За да подпише мира с Унгария, царят се оженва за Анна, дъщерята на Ростислав Михайлович^{50 51}. Войната между България и Никея завършва с подписването на мирен договор от юни 1256 г. и между двете сили настъпва мир. България дава Цепина на Теодор II Ласкарис, въпреки че никейците не успяват да го завладеят. Освен от Георги Акрополит подробностите за мирния договор са известни от писмото на императора, обявяващо възстановяването на Цепина. В това писмо е описана българо-никейската граница, като районът между Велбъжд и Скопие не е окупиран от никейците, а остава под българска власт, докато Сърбия не го завладява през 1282 г.⁵²⁵³.

Поражението и унижителният мир от юни 1256 г. предизвикват бурната реакция на онези боляри, които не искат добри отношения с византийците, а

предпочитат Унгария. В началото на 1257 г. Михайл II Асен умира от ръцете на заговорници, водени от братовчед му Коломан, вероятно син на севастократор Александър. Подобно на Борил преди него, Коломан II се жени за вдовицата на предишния цар. Ростислав Михайлович незабавно организира експедиция до Търново в негова подкрепа, но преди войските му да стигнат там, Коломан II също е убит и императрицата се връща в Мачва с баща си. Със смъртта на Коломан II династията на Асеневци изчезва по мъжка линия. Независимо от това тя продължава с жена, а именно със съпругата на мъжа, когото болярите избират да заместят Коломан II – Константин, син на Тих, сръбски аристократ от Скопие, потомък на сръбския крал Стефан Неманя. Не е случайно, че в ктиторския надпис на Боянската църква от 1259 г. неговият родственик севастократор Калоян се самоопределя не само като „братовчед царев”, но и като „внук на сръбския крал Свети Стефан Първовенчани(1196–1227 г.)”⁵⁴.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ Гръцки извори за българската история (ГИБИ), том VIII. София, 1972, с. 170; **Гюзелев, В., И. Божилов.** История на средновековна България VII–XIV в. Том I. София, 1999, с. 501.

² **Златарски, В.** История на българската държава през средните векове. Т. III. София, 2007, 420–421.

³ **Гюзелев, В.** Папството и българите през Средновековието (IX–XV в.). София, 2013, с. 169.

⁴ **Angelov, D.** The Byzantine Hellene. The Life of Emperor Theodore Laskaris and Byzantium in the Thirteenth Century. Cambridge University Press, 2019, p. 92.

⁵ **Ников, П.** Българо-унгарски отношения отъ 1257 до 1277 година: Историко-критично изследване. – В: Сборник на Българската академия на науките. Книга 11. София: Държавна печатница, 1920, с. 13, бел.1; **Гюзелев, В., Ив. Божилов.** Цит. съч., с. 501.

⁶ ГИБИ, том VIII, с. 170, 276.; Латински извори за българската история (ЛИБИ), том IV. София, 1981, с. 185; **Данчева-Василева, А.** България и Латинската империя (1204–1261). София, 1985, 152–153; **Гюзелев, В., Ив. Божилов.** Цит. съч., с. 502.

⁷ **Гюзелев, В., Ив. Божилов.** Цит. съч., с. 502.

⁸ **Madgearu, A.** The Asanids: The political and military history of the Second Bulgarian Empire (1185–1280). Leiden, 2017, 225–226.

⁹ **Павлов, П., Г. Атанасов.** Преминаването на татарската армия през България (1241–1242 г.). – Военноисторически сборник, 1994, кн. 1, (5–20), 5–6; **Fine, J.** The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest. Michigan, 1994, p. 155; **Madgearu, A.** Op. cit., 228–229.

¹⁰ **Madgearu, A.** Op. cit., p. 231.

¹¹ **Павлов, П., Г. Атанасов.** Цит. съч., с. 19.

¹² **Гюзелев, В.** Папството и българите..., с. 95, 132.

¹³ **Wolff, R. L.** Politics in the Latin Patriarchate of Constantinople, 1204–1261. – Dumbarton Oaks Papers, 1954, Vol. 8, (225–303), 291–292; **Майоров, А. В.** Коронация

Даниила Галицкого: Никея и Рим во внешней политике галицко-волынских князей. – *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*, 2011, No 1, (143–156), 145–146.

¹⁴ **Gill, J.** *Byzantium and the Papacy 1198–1400*. New Brunswick, New Jersey, 1979, p. 81; **Гюзелев, В.** Папството и българите....., с. 65, 332–334; **Madgearu, A.** *Op. cit.*, 235–236.

¹⁵ **Данчева-Василева, А.** *Цит. съч.*, с. 155.

¹⁶ Пак там, 155–156.

¹⁷ ЛИБИ, том IV, с. 91, бел.75; **Златарски, В.** *Цит. съч.*, с. 427.

¹⁸ ЛИБИ, том IV, с. 89.

¹⁹ Пак там, с. 92

²⁰ **Златарски, В.** *Цит. съч.*, 427–428.

²¹ **Данчева-Василева, А.** *Цит. съч.*, с. 157.

²² **Fine, J.** *Op. cit.*, p. 156; **Гюзелев, В., Ив. Божилов.** *Цит. съч.*, с. 502; **Angelov, D.** *Op. cit.*, p. 96.

²³ **Лазаров, И.** Управлението на Михаил II Асен и Ирина Комнина (1246–1256). – Векове, 1984, № 2, (12–19), с. 18; **Fine, J.** *Op. cit.*, p. 156.

²⁴ **Снегаров, И.** Житие на търновския патриарх Йоаким I. – В: Годишник на Духовната академия, 1953–1954, т. III (XXIX), с. 168; **Лазаров, И.** *Цит. съч.*, с. 16; **Georgii Acropolitae Historia.** – ГИБИ, том VIII. София, 1972, 150–213, с. 169.

²⁵ **Ангелова, Е.** Династичните бракове на българските царе Борил и Иван Асен II. – Българска наука, вж. на: <<https://nauka.bg/dinastichnite-brakove-balgarskite-care-boril-ivan-asen-ii/>>; **Georgieva, S.** *Female Politicians in the Second Bulgarian Tsardom.* – *Bulgaria mediaevalis*, 2010, Vol. 1, (113–136), p. 116.

²⁶ **Златарски, В.** *Цит. съч.*, с. 429.

²⁷ ГИБИ, том VIII, с. 173.

²⁸ **Ангелова, Е.** *Цит. съч.*

²⁹ **Лазаров, И.** *Цит. съч.*, с. 14.

³⁰ ГИБИ, том VIII, с. 178.

³¹ **Ангелова, Е.** *Цит. съч.*

³² **Garland, L.** *Byzantine Empresses. Women and Power in Byzantium AD 527–1204.* London and New York: Routledge, 1999.

³³ Борилов синодик. Издание и превод Ив. Божилов, А. Тотоманова, Ив. Билярски. София, 2010, с. 163.

³⁴ **Georgieva, S.** *Op. cit.*, p. 120.

³⁵ Борилов синодик....., с. 163.

³⁶ **Ангелова, Е.** *Цит. съч.*

³⁷ **Гюзелев, В., Ив. Божилов.** *Цит. съч.*, с. 503.

³⁸ **Христов, Х.** Батошевският надпис. – Археология, 1976, бр. 4, (65–70), с. 66; **Гюзелев, В., Ив. Божилов.** *Цит. съч.*, с. 503.

³⁹ **Ангелова, Е.** *Цит. съч.*

⁴⁰ **Гюзелев, В., Ив. Божилов.** *Цит. съч.*, с. 502.

⁴¹ Пак там, 503–504; вж. и **Лазаров, И.** *Цит. съч.*, с. 17; **Гюзелев, В.** Папството и българите....., с. 170; **Madgearu, A.** *Op. cit.*, p. 237.

⁴² **Гюзелев, В., Ив. Божилов.** *Цит. съч.*, с. 504; **Madgearu, A.** *Op. cit.*, 238–239.

⁴³ **Madgearu, A.** *Op. cit.*, p. 239.

⁴⁴ **Димитров, Х.** Българо-унгарски отношения през Средновековието. София, 1998, 155–165; **Николова, Б.** Устройство и управление на Българската православна църква (IX–XIV в.). София, 2017, 244–245; **Madgearu, A.** Op. cit., p. 240.

⁴⁵ **Николова, Б.** Цит. съч., с. 248.

⁴⁶ **Божилов, И.** България и Дубровник. Договорът от 1253. София, 2010, с. 83.

⁴⁷ Пак там, с. 84.

⁴⁸ Пак там, с. 85.

⁴⁹ Пак там, 86–87.

⁵⁰ **Гюзелев, В., Ив. Божилов.** И. Цит. съч., 505–506; **Madgearu, A.** Op. cit., p. 240.

⁵¹ **Гюзелев, В., Ив. Божилов.** Цит. съч., 505–506; **Madgearu, A.** Op. cit., p. 240.

⁵² **Гюзелев, В., Ив. Божилов.** Цит. съч., с. 507; **Гюзелев, В.** Българското царство през XIII век: насоки и фактори във външната му политика. – В: Сборник радова Византолошког института. Byzantine Studies. Vizantološki institut SANU, XLVI, 2009, (119–128), с. 125; **Madgearu, A.** Op. cit., p. 243.

⁵³ **Гюзелев, В., Ив. Божилов.** Цит. съч., с. 507; **Madgearu, A.** Op. cit., p. 243.

⁵⁴ **Гюзелев, В., Ив. Божилов.** Цит. съч., с. 507; **Гюзелев, В.** Българското царство..., с. 125; **Madgearu, A.** Op. cit., p. 243.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Извори / Primary Sources

Борилов синодик. Издание и превод Ив. Божилов, А. Тотоманова, Ив. Билярски. София, 2010.

Гръцки извори за българската история (ГИБИ), том VIII. София, 1972 [Gratski izvori za balgarskata istoriya (GIBI), tom VIII. Sofia, 1972].

Латински извори за българската история (ЛИБИ), том IV. София, 1981 [Latinski izvori za balgarskata istoriya (LIBI), tom IV. Sofia, 1981].

Georgii Acropolitae Historia. – ГИБИ, том VIII. София, 1972, 150–213.

Изследвания / Research Works

Ангелова, Е. Династичните бракове на българските царе Борил и Иван Асен II. – Българска наука, вж. на: <<https://nauka.bg/dinastichnite-brakove-balgarskite-care-boril-ivan-asen-ii/>>

Божилов, И. България и Дубровник. Договорът от 1253. София, 2010 [Bozhilov, I. Balgariya i Dubrovnik. Dogovorot ot 1253. Sofiya, 2010].

Гюзелев, В., И. Божилов. История на средновековна България VII–XIV в. Том I. София, 1999 [Gyuzelev, V., I. Bozhilov. Istoriya na srednovekovna Balgariya VII–XIV. Tom I. Sofiya, 1999].

Гюзелев, В. Папството и българите през Средновековието (IX–XV в.). София, 2013 [Gyuzelev, V. Papstvoto i balgarite prez Srednovekovieto (IX–XV v.). Sofiya, 2013].

Гюзелев, В. Българското царство през XIII век: насоки и фактори във външната му политика. – В: Сборник радова Византолошког института. Byzantine Studies. Vizantološki institut SANU, XLVI, 2009, 119–128 [Gyuzelev, V. Balgarskoto tsarstvo prez XIII vek: nasoki i faktori vav vanshnata mu politika. – V: Zbornik radova Vizantoloskog instituta. Byzantine Studies. Vizantološki institut SANU, XLVI, 2009, 119–128].

Данчева-Василева, А. България и Латинската империя (1204–1261). София, 1985 [Dancheva-Vasileva, A. *Bulgaria i Latinskata imperia* (1204–1261). Sofia, 1985].

Златарски, В. История на българската държава през средните векове. Т. III. София, 2007 [Zlatarski, V. *Istoriya na balgarskata darzhava prez srednite vekove*. Т. III. Sofiya, 2007].

Димитров, Х. Българо-унгарски отношения през Средновековието. София, 1998 [Dimitrov, H. *Balgaro-ungarski otnosheniya prez Srednovekovieto*. Sofia, 1998].

Лазаров, И. Управлението на Михаил II Асен и Ирина Комнина (1246–1256). – Векове, 1984, № 2, 12–19 [Lazarov, I. *Upravlenieto na Mihail Asen II i Irina Komnina* (1246–1256). – *Vekove*, 1984, № 2, 12–19].

Майоров, А. В. Коронация Даниила Галицкого: Никея и Рим во внешней политике галицко-волинских князей. – *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*, 2011, No 1, (143–156).

Ников, П. Българо-унгарски отношения отъ 1257 до 1277 година: Историко-критично изследване. – В: Сборник на Българската академия на науките. Книга 11. София: Държавна печатница, 1920 [Nikov, P. *Balgaro-ungarski otnosheniya ot 1257 do 1277*. – V: *Sbornik na Balgarskata akademiya na naukite*. Книга 11. Sofiya, Darzhavna pechatnitsa, 1920].

Николова, Б. Устройство и управление на Българската православна църква (IX–XIV в.). София, 2017 [Nikolova, B. *Ustroystvo i upravlennie na Balgarskata pravoslavna tsarkva* (IX–XIV v.). Sofia, 2017].

Павлов, П., Г. Атанасов. Преминаването на татарската армия през България (1241–1242 г.). – Военноисторически сборник, 1994, кн. 1, 5–20 [Pavlov, P., G. Atanasov. *Preminavaneto na tatarskata armiya prez Bulgariya* (1241–1242 g.). – *Voennoistoricheski sbornik*, 1994, kn. 1, 5–20].

Снегаров, И. Житие на търновския патриарх Йоаким I. – В: Годишник на Духовната академия, 1953–1954, т. III (XXIX) [Snegarov, I. *Zhitie na tarnovskiya patriarh Yoakim I*. – V: *Godishnik na Duhovnata akademiya*, 1953–1954, t. III (XXIX)].

Христов, Х. Батосhevският надпис. – Археология, 1976, бр. 4, 65–70 [Hristov, H. *Batoshevskiyat nadpis*. – *Arxeologiya*, 1976, br. 4, 65–70].

Angelov, D. *The Byzantine Hellene. The Life of Emperor Theodore Laskaris and Byzantium in the Thirteenth Century*. Cambridge University Press, 2019.

Garland, L. *Byzantine Empresses. Women and Power in Byzantium AD 527–1204*. London and New York: Routledge, 1999.

Georgieva, S. *Female Politicians in the Second Bulgarian Tsardom*. – *Bulgaria mediaevalis*, 2010, Vol. 1, 113–136.

Fine, J. *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*. Michigan, 1994.

Gill, J. *Byzantium and the Papacy 1198–1400*. New Brunswick, New Jersey, 1979.

Madgearu, A. *The Asanids: The political and military history of the Second Bulgarian Empire (1185–1280)*. Leiden, 2017.

Wolff, R. L. *Politics in the Latin Patriarchate of Constantinople, 1204–1261*. – *Dumbarton Oaks Papers*, 1954, Vol. 8, 225–303.